

LES DONES A L'AVANTGUARDA DE LES REIVINDICACIONS SOCIALS I EDUCATIVES A LA BARCELONA DEL CANVI DE SEGLE (1891-1910)

Gregorio Siles *Universitat de Barcelona*, Eduard Mondéjar Torra
UNED. Consorci Centre Associat de la UNED de Terrassa i Carme
García Yeste *Universitat Rovira i Virgili*

Resum

L'abril del 1891 nombroses organitzacions obreres es preparaven per al Primer de Maig. En aquest marc, a Barcelona es presentava la Sociedad Autónoma de Trabajadoras de Barcelona y su Plano, en dos mítings d'àmplia participació de dones obreres, amb la voluntat que les seves reivindicacions estiguessin a l'avantguarda del moviment obrer. Durant els anys següents, l'activitat societària femenina de classe no cessaria, reivindicant la igualtat social, laboral i educativa. A això s'hi suma el paper actiu de les dones en revoltes com la Setmana Tràgica de Barcelona l'any 1909. Un any després, se celebraria a Barcelona una de les manifestacions feministes més importants de la seva història. En aquest període, els moviments socials de dones tenen una presència social molt important, i van configurant, cohesionant i també diversificant les seves reivindicacions, moltes de les quals avui assumim com a imprescindibles per considerar una societat com a democràtica.

Paraules clau: Moviments socials, gènere i educació, feminisme

Resumen

En abril de 1891 numerosas organizaciones obreras se preparaban para el 1 de Mayo. En este marco, en Barcelona se presentaba la Sociedad Autónoma de Trabajadoras de Barcelona y su Plano, en dos mítines de amplia participación de mujeres obreras, con la voluntad de que sus reivindicaciones estuvieran en la vanguardia del movimiento obrero. Durante los años siguientes, la actividad societaria femenina de clase no cesaría, reivindicando la igualdad social, laboral y educativa. Sumándose a esto, el papel activo de las mujeres en revueltas como la Semana Trágica de Barcelona en 1909. Un año después, se celebraría en Barcelona una de las manifestaciones feministas más importantes de su historia. En este periodo los movimientos sociales de mujeres tienen una presencia social muy importante, y van configurando, cohesionando y también diversificando sus reivindicaciones, muchas de las cuales hoy asumimos como imprescindibles para considerar una sociedad como democrática.

Palabras clave: Movimientos sociales, genero y educación, feminismo

Abstract

In April of 1891 numerous workers organisations were getting ready for the 1st May. In this framework, in Barcelona it was presented *La Sociedad Autónoma of Trabajadoras of Barcelona y su Plano*, in two meetings of wide participation of

working women, with the will of posting the claiming at the avant-garde of the working movement. During the following years the labour union feminine activity won't stop in its fight of demanding the social, work and educational equality. This is in addition to the active role of the women in uprisings as in "La Setmana Tràgica" de Barcelona occurred in 1909. A year after this, one of more important feminist demonstrations of history took place in Barcelona. In this period, the social movements of women have a very important social presence that configure, unite and diversify its demands, many of which today we assume as indispensable in order to define a democratic society.

Key words: Social moviments, gender and education, feminism

Introducció

Al segle XIX les dones de l'Estat espanyol participen activament en els moviments socials, tant de caire liberal com obrer. La proliferació d'entitats polítiques durant el trienni liberal de 1820-1823, com clubs, tertúlies i societats patriòtiques, va obrir espais de debat i representació a aquells grups socials més exclosos, com podien ser les dones (Castells i Fernández, 2008). En el bienni progressista de 1854-1856, les dones s'implicaran massivament pel dret a l'associacionisme obrer (Nash, 1988), i durant el sexenni democràtic de 1868-1874, sorgeixen les primeres seccions sindicals femenines a Barcelona, Cadis, Reus i Palma de Mallorca, i posteriorment, gràcies a la Llei d'associacions del 1881 i fins al 1884, a València, Màlaga, Sevilla i Sabadell (Rodríguez, 2002). La repressió governamental de l'obrerisme en general avortarà aquestes experiències. L'any 1891 a Barcelona es crea una nova organització obrera, també de vida efimera, però en la seva presentació en dos grans mítings es plantegen algunes de les qüestions que preocupen més les dones de les classes populars al tombant de segle.

En aquesta comunicació fem una revisió, partint d'aquests dos mítings, dels moviments socials de dones que es van donar a Barcelona a final del segle XIX i començament del segle XX, en el marc de diferents organitzacions de caire obrerista i republicà, en el seu compromís per les dones més desfavorides i amb l'educació com a eina per a la transformació social.

Aquest estudi s'emmarca en la línia de recerca de les «altres dones» (Puigvert, 2001; De Botton et al., 2005) que recull les aportacions teòriques, socials i educatives de les dones, però especialment d'aquelles

la veu de les quals (per la seva baixa condició social, origen cultural, edat, etc.) ha quedat silenciada. Aquesta línia ha estat desenvolupada des del Centre d'Investigació en Teories i Pràctiques Superadores de Desigualtats (CREA) de la Universitat de Barcelona.¹

Els dos grans mítings de 1891 a Barcelona

L'abril del 1891, les societats obreres i republicanes d'arreu de l'Estat espanyol es preparaven per a la celebració del Primer de Maig,² dins d'una gran efervescència, celebrant mítings i actes reivindicatius per sensibilitzar i mobilitzar el major nombre de persones, a la vegada que es constituïen noves organitzacions (Rodríguez, 2002). El diari republicà *Las Dominicales del Libre Pensamiento* se'n feia ressò a la primera pàgina: «La Ola Sube. Se aproxima el 1º De Mayo. Otra vez el pueblo va á estar de pie.» (4 d'abril de 1891). Les dones treballadores i de les classes populars de la ciutat de Barcelona se sumaran a aquest clamor per tenir una veu pròpia i diferenciada de la dels homes, creant la Sociedad Autónoma de Trabajadoras de Barcelona y su Plano (SAT), una organització per fer front a l'explotació laboral i social que patien. La nova societat es presentarà en dos grans mítings a Barcelona, el primer dels quals se celebrà el diumenge dia 12 d'abril al Circ Equèstre de la plaça de Catalunya, amb aproximadament unes 2.000 dones assistents, i el segon, el dia 27 del mateix mes, al Teatro Circo Barcelonés, amb una participació de 4.000 dones. Aquest últim, per la proximitat del Primer de Maig, genera més expectació, amb periodistes de cinc diaris de Barcelona i representants de diferents societats obreres que vénen a donar-hi suport. La descripció que fa la premsa de les assistents als mítings és de dones de totes les edats, la majoria obreres del sector tèxtil, moltes acompanyades dels seus fills i filles infants.

En els dos mítings, s'observa un predomini d'idees llibertàries, que Michael Ralle (2002) situa dins de l'esforç i estratègia del moviment llibertari per atreure les cada vegada més dones obreres, que comencen

---

1. <http://creaub.info/cat/>

2. Un any abans s'havia celebrat per primera vegada el Primer de Maig com a data reivindicativa, amb una vaga «global» seguida a la majoria de països industrialitzats d'Europa i Amèrica i amb la jornada de vuit hores com a demanda principal.

a ser majoria respecte als homes en sectors com el tèxtil. Aquesta estratègia es reflecteix uns anys abans en el diari àcrata *La Tramontana*, en el qual es ressalta que l'emancipació de la dona arribarà per l'anarquia: «Sépaló la mujer, su perfecta y absoluta libertad sólo puede ser reconocida por la anarquía.» (*La Tramontana*, 14 de juliol de 1889).

En les dues sessions, sentim la veu d'algunes de les dones de més renom dins del moviment llibertari, com l'activista Teresa Claramunt³ i les mestres racionalistes Soledad Gustavo⁴ (que no hi és present, però envia un escrit de suport) i Isabel Vila.⁵ Aquesta última havia estat una pionera de l'anarquisme a Catalunya, i la seva presència era el vincle d'unió entre la generació pionera de l'internacionalisme i les activistes de final de segle.

Amb relació a l'estratègia del moviment llibertari d'atreure les dones, podem fer-hi una mirada més àmplia i percebre que són les dones treballadores, i majoritàries cada vegada més en sectors com el tèxtil (Balcells, 1992; Enrech, 2003), les que estan feminitzant el moviment àcrata i participant en la seva expansió. La discriminació política i social que patien les dones dificultava la seva participació en organitzacions sobretot polítiques, però també sindicals, fet que originava

---

3. L'any 1884, a Sabadell, Teresa Claramunt havia participat en la creació d'una secció anarquista de treballadores.

4. Soledad Gustavo, pseudònim de Teresa Mañe, havia anat l'any 1888 a Barcelona al I Congrés dels Amics de la Ensenyansa Laica com a representant de l'Escuela Laica de Niñas de Vilanova i la Geltrú. Aquesta escola l'havia fundada un any abans ella mateixa (Lozano, 2005) i formava part de la Confederación de la Enseñanza Laica (*La Tramontana*, 17 d'agost de 1888). En una ponència presentada per ella en aquest Congrés, s'acaba aprovant una proposició «declarant que la dona té de ser considerada igual al home en drets i instrucció» (*La Tramontana*, 28 de setembre de 1888). L'any 1891 es casarà amb Juan Montsey i iniciaran junts una nova escola racionalista a Reus.

5. Isabel Vilà, nascuda a Calonge l'any 1843, va assistir l'any 1868 a un míting a Llagostera del socialista Fernando Garrido i del llibertari francès Elise Reclús que la marcarà profundament. Uns anys després va promoure una mobilització de dones que va recollir 800 signatures per l'abolició de les quintes, la separació d'Església i Estat, i la llibertat de culte. Es va destacar per la seva militància internacionalista i en defensa de la jornada de cinc hores dels menors de 13 i 14 anys. Per aquesta raó va ser coneguda com *Isabel cinc hores*. Va exiliar-se a Carcassona del 1874 al 1882, i va tornar a Sabadell, on va crear una escola racionalista de nenes dins del Centre Republicà de Sabadell, vinculada a la Institución Libre de Enseñanza. L'any 1895 va ser cessada per la Junta del Centre per la seva vinculació al moviment espiritista (Ferrer, 2005).

que sovint canalitzessin les seves reivindicacions contra l'explotació i la injustícia de manera «apolítica» mitjançant l'acció directa. Sobre aquest punt, Lester Golden (1989) assenyalà que els historiadors han ignorat de manera sistemàtica aquests aspectes. Apoliticisme i acció directa són dos termes afins al moviment anarquista.

En els mítings, es denuncià les males condicions laborals i socials que patien les dones i les dificultats per superar-les: «cansadas de ser explotadas y que el objeto del meeting era emanciparse de las trabas que la actual organización de la sociedad oponía al libre desenvolvimiento de la mujer.» (*La Vanguardia*, 13 d'abril de 1891). I per evitar traves al seu desenvolupament en les dues sessions es convidarà els homes a abandonar l'espai, a la vegada que es demanarà la seva col·laboració en la lluita de les dones (*ibid.*). La SAT, en una circular abans del segon míting, encoratjava els homes a la solidaritat amb la nova organització i demanava per al segon míting que «procuren la asistencia de sus esposas, hermanas e hijas» (*El Productor*, 23 d'abril de 1891). Teresa Claramunt, en el primer míting, destacarà la importància que les dones es reuneixin per reivindicar els seus drets, i criticarà els homes que s'oposen al fet que les dones s'associïn (*La Vanguardia*, 13 d'abril de 1891). En el segon, atacarà les societats obreres que, controlades per homes, legitimen l'explotació (*La Vanguardia*, 27 d'abril de 1891). Era una al·lusió al sindicat Les Tres Classes de Vapor, organització que amb l'entrada progressiva de dones en el ram tèxtil s'havia anat feminitzant, però els dirigents del qual continuaven sent homes, i sovint tenien una actitud moderada i contrària als interessos de les dones (Ralle, 2002). Aquest és un dels molts aspectes que contribuiran al fet que moltes dones prenguin consciència que l'emancipació de les dones treballadores ha de venir d'elles mateixes, idea que trobem documentada en la fundació de la Sección Varia de Trabajadoras Anárquico Colectivista de Sabadell l'any 1884 (*Los Desheredados*, 1 de novembre de 1884), en la creació de la qual havia participat també Teresa Claramunt (Pradas, 2006). S'adaptava així al gènere la idea sorgida de la primera Internacional que deia que l'emancipació de la classe obrera havia de venir dels mateixos obrers (International Workingmen's Association, 1867). Per aconseguir aquesta emancipació, l'organització sabadellenca propugnava la necessitat de formar les dones per fer front al

domini de la burgesia i l'Església (*Los Desheredados*, 1 de novembre de 1884).

D'altra banda, en els mítings de l'abril del 1891 predomina una defensa de la igualtat de la dona, però mantenint els rols familiars tradicionals: l'home com a sustentador econòmic principal i treballant fora de casa i les dones situades en el món de la llar i la cura de la família. Amb la percepció que el treball de la dona obrera suplanta el lloc de treball de l'home, fent recaure la responsabilitat d'aquesta situació en la burgesia, que aliena els éssers humans en el treball industrial.

La companyera Fané, sastresa de oficio se dolió de que las mujeres ocuparan las plazas de los hombres, pues su faena debe consistir sólo en cuidar la casa. [...] Abogó por que hombres y mujeres se reuniesen y secundaran sus esfuerzos en un objetivo común que sería el de evitar la explotación burguesa que convierte á los seres humanos en máquinas, citando en su apoyo el trabajo de las modistas y de las obreras en las fábricas. (*La Vanguardia*. Barcelona, 13 d'abril de 1891)

En el segon míting, també es denunciarà l'explotació de les dones que treballen en la confecció des de casa per encàrrec de tallers (*La Vanguardia*. Barcelona, 28 d'abril de 1891).

La companyera Matas, camisera y una de la oradora de primer meeting. Lamentose de las duras condiciones de las obreras en ropa blanca, tanto de las que trabajan en los talleres como las que lo hacen en su casa, por el exiguo precio a que se pagan las confecciones de esta clase, tanto que para hacerse un mísero jornal de siete reales han de trabajar 16 horas diarias con la máquina y a mano. (*La Vanguardia*, 28 d'abril de 1891)

En un estudi sobre el treball a domicili a Sabadell (Domínguez, 1997), s'observa com sovint les dones costureres havien treballat prèviament en una fàbrica tèxtil i quan es casaven i tenien fills abandonaven la indústria per passar a treballar per a tallers des de casa. Aquesta feina, encara que facilitava l'atenció de la llar, estava molt mal pagada, el sou era un complement del del marit, i se'ls imposava un gran volum de feina que les deixava sense temps lliure, a la qual cosa se sumava la poca visibilitat social.

També en el segon míting es donarà veu a les dones que treballen com a serventes, un dels sectors laborals que patien més abusos i explotació.

Mercedes Fontseré, modestamente vestida. Manifestó ser criada de servicio. [...] fue una de las que más impresionaron. Habló de las exigencias de algunas amas, de la triste condición á que está sometida la clase, y de la imposibilidad de salir de la triste condición, aun teniendo un oficio, por lo mal retribuido del trabajo de la mujer. (*La Vanguardia*. Barcelona, 28 d'abril de 1891)

Al recull de contes *Del Món* (1908) l'escriptora Dolors Monserdà denunciarà els abusos sexuals que patien les minyones dels homes de les cases on servien. Moltes d'aquestes dones eren immigrants (Oyón, 2008) i tenien escasses possibilitats de denunciar els fets, sovint es quedaven embarassades i eren acomiadades. Amb moltes dificultats per tornar a trobar feina, de vegades es veien abocades a la prostitució (Kaplan, 2003; Nash, 2010). Un llinar estret separava la dona obrera de la prostitució; sovint moltes mares solteres i vídues, treballadores acomiadades s'hi veien abocades com a única sortida per sobreviure (Kaplan, 2003). Uns anys abans el diari llibertari *La Tramontana* també considerava els salaris baixos i l'abús que patien les minyones dues de les causes principals de la prostitució: «La primera causa que tal volta la més capital es sens dubte lo baix preu á que se paga el treball manual de la dona. Així com l'abús que pateixen les minyones.» (Frederich Gironella. *La Tramontana*, 13 d'abril de 1888).

Aquestes reivindicacions són importants de remarcar perquè el treball de la confecció per encàrrec i el de les serventes no sortien en les estadístiques sobre la població laboral. Aquestes dones no tenien un espai de socialització com era el taller o la fàbrica, i les seves reivindicacions no eren tan visibles (Balcells, 1972; Domínguez, 1997; Kaplan, 2003; Oyón, 2008).

En el tancament del segon míting es llegiran els cinc punts bàsics: es remarcarà la necessitat de l'associacionisme davant l'explotació industrial, la gestió pròpia de les dones de la seva resistència a l'explotació: «Que á fin de que nadie se prevalga de la preocupación de la supuesta debilidad femenina para fundar funesto caciquismo, se excluye de las sociedades de trabajadoras la dirección, administración ó representación de los hombres.» (*La Vanguardia*, 27 d'abril de 1891). A la vegada es constitueixen nuclis de sastresses, sabateres, costureres, i un de diferents oficis. Una darrera resolució demana a les dones suport per

als homes en la lluita per les vuit hores, però es deixa les dones en un paper subsidiari respecte a aquesta causa (*ibid.*).

La SAT no va tenir continuïtat com a organització. En la repressió que es va esdevenir entorn de la jornada del Primer de Maig, les autoritats en van tancar la seu, com també la d'altres societats obreres (*La Publicidad*, 29 d'abril de 1891), i no tenim constància que es refés. L'intent de crear una secció de treballadores s'havia frustrat. Uns anys després altres organitzacions femenines agafarien el relleu.

Les reivindicacions al tombant de segle

L'any 1898 es crea una nova organització de dones a Barcelona, la Sociedad Progresiva Femenina (SP), dins de la qual hi ha una amalgama de sensibilitats, valors i idees que hi conflueixen: obrerisme, republicanisme, anarquisme, espiritisme, teosofisme, racionalisme, lliurepensament, maçoneria. Un eclecticisme bastant habitual en aquell moment.⁶

La persona que lidera la SP és Ángeles López de Ayala, activista lliurepensadora i republicana, que pertany a la lògia femenina de La Constància. Una altra dona important dins de la SP era Amalia Domingo Soler, destacada espiritista que edita la publicació *La Luz del Porvenir*, escrita per dones i en la qual es propugna la igualtat de tots dos sexes, l'ensenyament laic i la lluita social. En els cercles espiritistes, les dones tenien un destacat paper protagonista com a mèdiums, ja que era considerada la guia que uneix raó i intuïció (Ramos, 2005). Teresa Claramunt també participarà en la SP. Pere Sánchez (1998) menciona que aquestes tres dones havien creat la Sociedad Autónoma de Mujeres l'any 1889, i assenyala que la Sociedad Autónoma de Trabajadoras y su Plano era com una filial d'aquesta (Ramos, 2004). Però no tenim una constància documental d'aquest vincle.

La SP es constituirà dins del clima regeracionista del 1898 (*ibid.*), i serà la veu de les dones davant el malestar generalitzat del país. Mos-

---

6. A final del segle XIX i inici del XX, trobem sovint aquest eclecticisme en organitzacions i persones, com per exemple en alguns referents destacats com Ferrer i Guàrdia, Anselmo Lorenzo, Pi i Margall. Moltes vegades el fet d'intentar encasellar-los en un corrent o altre ha fet perdre de vista la seva complexitat i la del moment històric que van viure.

trarà el seu activisme a partir de la creació d'escoles, participarà en nombrosos mítings, actes politicosocials i culturals, i donarà a conèixer les seves idees en successives publicacions: *El Progreso* (1898), *El Gladiador* (1906), *El Libertador* (1910), *El Gladiador* segona època (1910). L'organització es caracteritza pel seu pacifisme, que mostrarà tant contra la política colonial del Govern (Ramos, 2004) com en la condemna contra els atemptats anarquistes, com el que va patir Francesc Cambó l'any 1907 (*El Gladiador*, 27 d'abril de 1907). Defensarà la igualtat jurídica de les dones, el republicanisme amb afinitats amb l'anarquisme (farà elogis constants en les seves publicacions d'aquests últims com a defensors de les classes treballadores), i des d'*El Progreso* la SP serà protagonista en la campanya contra el procés de Montjuïc de l'any 1896, en què la majoria de detinguts són llibertaris. També la SP se sumarà en un principi al projecte de Solidaritat Catalana, però davant la disputa d'aquesta coalició amb Lerroux, es posicionarà neutral (*El Gladiador*, 25 d'agost de 1906), encara que progressivament s'anirà decantant cap aquest (Ramos, 2004).

La SP tindrà un vessant actiu en pro de l'ensenyament laic i racionalista, amb dues escoles per a dones dependents de l'organització i una amb règim nocturn per a adults, als barris de Gràcia i al carrer de Colon de Barcelona. En les escoles diürnes, s'imparteix gramàtica, aritmètica, moral, urbanitat, geografia, higienisme, zoologia, religió de la consciència, labors (*El Gladiador*, 21 de desembre de 1907). L'orientació d'aquestes escoles amb relació a les dones és superar l'educació que reben, marcada pel grup social al qual pertanyen: «hipocresía aristocrata, frivolidad burguesa y la ignorancia proletaria» (Ángeles López de Ayala. *El Gladiador*, 23 de juny 1906). L'educació racional era la que havien de rebre les dones perquè no fossin l'instrument de l'Església (*El Gladiador*, 25 de maig de 1907). La SP es mostra afí a l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia pel compromís que afirmen que té aquesta, i les seves filials, amb els més desfavorits i en defensa de l'educació de les dones. L'any 1906 es posicionen en contra del tancament de l'Escola Moderna i la vinculació que se li dona amb el terrorisme, arran de l'atemptat contra Alfons XIII (*El Gladiador*, 25 d'agost de 1906).

La SP ressalta la importància de l'educació de les dones pel paper que desenvolupen com a mares, «pues solo mujeres de principios seros y de ilustración ejemplar pueden criar hijos dignos, inteligentes

y sabios, capaces de regenerar el mundo» (Ángeles López de Ayala. *El Gladiador*, 23 de juny de 1906), i defensa també la reducció de la jornada laboral de les dones perquè no deixin la llar abandonada (*ibíd.*). També es culpa els homes de dificultar l'accés de les dones a l'educació: «La mujer no contribuye hoy a la felicidad doméstica y social porque no se le educa, porque no se le enseña sus derechos y deberes. [...] El hombre siempre fue avaro con la mujer.» (Francisca Benaiges. *El Gladiador*, 23 de juny de 1906). D'altra banda, acusen l'Església de la manca d'educació de les dones, i programen actes en les celebracions religioses; per exemple, el dijous sant organitzen el banquet de la «promiscuación» (*El Gladiador*, 23 de març de 1907). També denuncien els atacs contra la seva escola ubicada al carrer de Sant Pere Màrtir de Gràcia per part de l'alumnat del centre catòlic Colegio Patronato Domenech (*El Gladiador*, 30 de novembre de 1907), així com les tortures que, segons la SP, infligeixen les monges a les nenes i joves que són assistides al convent asil del Bon Pastor (Fernanda Valdivia. *El Gladiador*, 12 d'octubre de 1907). Aquesta posició clarament anticlerical de l'organització col·labora en el clima antireligiós que esclatarà durant la Setmana Tràgica.

Radicalisme femení i la setmana tràgica

La SP servirà d'inspiració a dues agrupacions femenines sorgides del Partit Radical constituït per Alejandro Lerroux l'any 1908: les Damas Rojas i les Damas Radicales. Els republicans de la Unió Republicana, partit del qual s'escindeix Lerroux, ja havien format agrupacions femenines (Del Moral, 2007) dins d'una estratègia per implicar les dones en la seva causa. Les Damas Rojas tenien la seu a la Casa del Pueblo del Clot de Sant Martí, i en els seus estatuts defensaven la propagació dels valors republicans i la llibertat entre les dones, així com l'assistència social dels seus membres més necessitats. Sembla que les posicions extremes, l'excés d'anticlericalisme i una majoria de dones analfabetes i obreres tèxtils, van fer que algunes dones abandonessin aquest grup per crear les Damas Radicales, amb seu al barri de Gràcia. Pròxima al nucli de la SP i constituïda, segons un informe de la Guàrdia Civil que recull Joan Connelly (2009), majoritàriament per dones que «vivían desahogadamente, y que la mayoría tenía una pro-

fesión determinada, principalmente de maestra de escuela. Rara la casa de ellas en donde no se encontró una pequeña biblioteca [...] de libros de ideas avanzadas, españoles y extranjeros» (pàg. 179).

Arribats a l'any 1909 i a la revolta de la Setmana Tràgica de Barcelona, les dones van ser protagonistes de la insurrecció. Sens dubte, la socialització i la premsa d'organitzacions com la SP i les Damas Rojas i Radicales havia fet impacte en moltes dones de les classes populars de la ciutat. La mobilització dels reservistes per a la guerra d'Àfrica al juliol del 1909 provocarà l'esclat social i la convocatòria de la vaga general. Des d'un primer moment, les dones hi participaran, protestant contra la marxa dels soldats, incitant a la vaga, organitzant barricades, i assaltant i cremant esglésies i convents. Moltes de les dones que van ser detingudes i processades formaven part de les Damas Rojas o de les Damas Radicales. Joan Connelly (2009, pàg. 499) ens assenyala per exemple Juana Ardiaca com un tipus de dona característic que va participar en la revolta: de classe obrera, mare separada, beneficiària de l'assistència social de les Damas Radicales, de pare activista i processat a Montjuïc l'any 1899, i percebuda com a dona de vida dissoluta.

Una altra, Carmé Aleuch, del barri del Clot i de les Damas Rojas, recluta piquets entre adolescents per a la revolta (Connelly, 2009, pàg. 469). També tenen un paper protagonista dones prostitutes com Maria Llopis, que serà condemnada a mort per la seva participació activa en la revolta, pena que després serà commutada per la d'exili perpetu (Tallero, 1979). També Josefa Prieto, coneguda com *la Bilabaina*, propietària d'un bordell, la seva parella era membre del Partit Radical (Connelly, 2009, pàg. 505). Veiem com les dones més desfavorides són les que surten al carrer. En l'esclat social i anticlerical de la Setmana Tràgica, la línia queda difuminada entre dona treballadora, serventa, prostituta, que mostren la seva ira davant la seva condició.

La gran manifestació de dones a Barcelona del 1910

Passada la revolta de la Setmana Tràgica i la repressió posterior, amb la dimissió forçada de la presidència del país del conservador Antonio Maura per la dura gestió i repressió dels fets i la mala premsa internacional, hi haurà un període de certa obertura política. Amb la presidència de José Canalejas, es promulgarà la coneguda com a *Ley*

del candado, que limitava durant dos anys la formació de noves congregacions religioses, en una mesura que mirava d'apaivagar el fort sentiment anticlerical de molta població. Aquesta Llei va provocar una forta reacció conservadora, com per exemple les Damas Catòliques publicaran un manifest en contra l'1 i el 2 de juliol de 1910 a la premsa (Ramos, 2004). A Barcelona es convocarà una gran manifestació per donar suport a la Llei, en la qual participaran les Damas Rojas: «son, la de las damas rojas, que iban en crecido número y la del portador del estandarte con la inscripción “Libertad de conciencia”, fue recibida con aplausos por los allí reunidos.» (*La Vanguardia*, 4 de juliol de 1910). El 10 de juliol es convocarà una nova manifestació a Barcelona, ara femenina, en defensa de la Llei promoguda per l'Agrupación de Damas Rojas, l'Asociación de Damas Radicales i la Sociedad Progresiva Femenina. Els dies precedents, des del diari lerrouxista *El Progreso* Ángeles López de Ayala farà contínues crides a la mobilització de les dones racionalistes, obreres i de classes mitjanes. La manifestació va ser tot un èxit: es calcula que entre 10.000 i 20.000 dones hi van participar (Sánchez, 1998). Ángeles López de Ayala llegirà un manifest des del balcó del Govern civil, en el qual mostrarà el seu entusiasme davant la multitud de dones: «Encaráis el sentimiento revolucionario del libre pensamiento, el germen de una nueva sociedad y de la futura transformación de la humanidad.» (Ramos, 2004, pàg. 55).

Les dones havien demostrat una gran capacitat de mobilitzar-se sense necessitat dels homes, i en la dècada següent, el 1913 amb la vaga del sindicat La Constància i el 1918 amb la crisi de les subsistències, les dones prendran el carrer (Kaplan, 2003). El camí de les dones cap a la igualtat i la conquesta de la democràcia encara era lluny de cloure's, però cada vegada més eren conscients de la seva força i del seu paper protagonista dins dels moviments socials.

Referències

- ÁLVAREZ, J. *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Madrid: Siglo Veintiuno, 1991.
- BALCELLS, A. «Condicions laborals de l'obra a la indústria catalana». *Recerques: història, economia, cultura* (1972), núm. 2, pàg. 141-159.

- DE BOTTON, L.; PUIGVERT, L.; SÁNCHEZ, A. M. *The inclusion of other women: Breaking the silence through dialogic learning*. Dordrecht, Netherlands: Springer, 2005.
- CASTELLS, I.; FERNÁNDEZ, E. «Las mujeres y el primer constitucionalismo español (1810-1823)». *Historia Constitucional. Revista electrónica* (2008), núm. 9, pàg. 163-180.
- CONNELLY, J. *La Semana Trágica: Estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España, 1898-1912*. Barcelona: Ariel, 2009.
- DEL MORAL, M. «Acción colectiva femenina republicana las “damas rojas” de Madrid (1909-1911), una breve experiencia política». *Hispania: Revista española de historia* (2007). Vol. 67, núm. 226, pàg. 541-566.
- DOMÍNGUEZ, V. «Treball femení a domicili a la indústria tèxtil de Sabadell durant el segle XX». *Arraona: revista d'història* (1997), núm. 21, pàg. 67-80.
- ENRECH, C. *El Pla contra la muntanya. La crisi de la indústria tèxtil del pla i la colonització fabril de la muntanya (1874-1904)*. Lleida: Edicions de la UdL, 2003.
- ESPIGADO, G. «Mujeres y ciudadanía en el primer liberalismo español». *Revista HMiC: Història Moderna i Contemporània* (2003), núm. 1, pàg. 13-20.
- FERRER, F. *Isabel Vilà. La primera sindicalista catalana*. Barcelona: Viena, 2005.
- GOLDEN, L. «Les dones com avantguarda. El rebombori de pa del gener de 1918». *L'Avenç* (1981), núm. 44, pàg. 45-50.
- INTERNATIONAL WORKINGMEN'S ASSOCIATION. *Rules and Administrative Regulations of the International Workingmen's Association*. 1867. <http://www.marxists.org/history/international/iwma/documents/1867/rules.htm>. [Web revisada l'abril del 2012]
- KAPLAN, T. *Ciudad roja, período azul: Los movimientos sociales en la Barcelona de Picasso*. Barcelona: Península, 2003.
- LOZANO, I. *Federica Montseny, una anarquista en el poder*. Madrid: Espasa, 2005.
- MONSERDÀ, D. *Del Món*. Barcelona: Biblioteca Popular de l'Avenç, 1908.

- NASH, M. *Trabajadoras: un siglo de trabajo femenino en España (1900-2000)*. Generalitat de Catalunya. Departament de Treball, 2010.
- NASH, M. «Treball, conflictivitat social i estratègies de resistència: la dona obrera a la Catalunya contemporània». A: MARY NASH (ed.). *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya*. Barcelona: Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, 1988, pàg. 153-171.
- OYÓN, J. L. *La quiebra de la ciudad popular: Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 2008.
- PRADAS, M. A. *Teresa Claramunt, la «virgen roja» barcelonesa; Biografía y escritos*. Barcelona: Virus, 2006.
- PUIGVERT, L. *Las otras mujeres*. Barcelona: El Roure, 2001.
- RALLE, M. «La féminisation industrielle en Catalogne (1870-1910). Un enjeu pour l'anarchisme». A : BUSSY GENEVOIS, Danièle (ed.). *Les Espagnoles dans l'histoire. Une sociabilité démocratique (XIXe-XXe siècles)*. Saint Denis: Presse Universitaires de Vincennes, 2002, pàg. 75-102.
- RAMOS, M. D. «Heterodoxias religiosas, familias espiritistas y apóstolas laicas a finales del s. XIX: Amalia Domingo Soler y Belén de Sárraga Hernández». *Historia Social* (2005), núm. 53, pàg. 65-84.
- RAMOS, M. D. «Hermanas en creencias, hermanas de lucha. Mujeres racionalistas, cultura republicana y sociedad civil en la Restauración». *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres* (2004). Vol. 11, núm. 2, pàg. 27-56.
- RODRÍGUEZ, M. «Las trabajadoras ante la actividad societaria de 1891». *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres* (2002). Vol. 9, núm. 2, pàg. 375-392.
- SÁNCHEZ, P. «Els orígens del feminisme a Catalunya 1870-1926». *L'Avenç* (1998), núm. 222, pàg. 8-13.
- TALERO, A. «Las “petroleras” de 1909: papel de la mujer en la “Semana Trágica”». *Historia 16* (1979), núm. 39, pàg. 95-102.